

ně ani v pravém slova smyslu nepokusil, překonat „hranici“ se zde příliš nepodařilo.

Pokud je problém se vzájemným propojením výstupů jednotlivých autorů (souhrnné studie z jedné strany hranice zpravidla nemají adekvátně pojatý, srovnatelný protějšek na straně druhé), jsou cennější ty příspěvky, které se do hloubky věnují jasně vymezenému tématu (např. příspěvek o postavení města Freystadt, k němuž by se ovšem hodil podobně pojatý článek o Českých Budějovicích). Zde však někdy narážíme na jiné negativní jevy, které jen ještě umocňují „stesky“ závěrečného příspěvku. Namátkou jde například o to, že existence metodicky důležité polemiky o Přimdě nebyla některými autory dosud ani zaznamenána a dál setrvávají u předešlého tvrzení (Jan), nebo že jsou významné závěry či hypotézy předkládány bez relevantních odkazů či hlubší znalosti dosavadní diskuse (např. když Gersdorfová opakuje neprůkaznou interpretaci Sypoty k roku 1274 jako představitele městské správy nebo když bez přesného od-

kazu hovoří o archeologických nálezech, které údajně ukazují, že na pravém břehu Vltavy stály kamenné domy v dnešní uliční čáře již ve 13. století (s. 168).

Těmito poznámkami, jichž by bylo možno snést značné množství, však nechceme posuzovaný sborník jako celek hodnotit negativně. I když nebyla optimálně využita dobrá příležitost produktivního srovnání výzkumu pohraničních oblastí ČR, Rakouska a Bavorska, může si každý badatel v publikaci nalézt alespoň jednotlivé příspěvky, které ho zajímají, a kriticky posoudit jejich přínos. S odkazem na jiná hodnocení symptomů současného vědeckého bádání lze konstatovat, že sborník odpovídá řadě dalších, poznamenaných typickými „bolestmi“ uspěchané doby, v níž se mnozí autoři věnují krátkodobým grantovým úkolům a jsou natolik vytížení, že takřka nenalézají čas a soustředění na hledání širších souvislostí a výkladů.

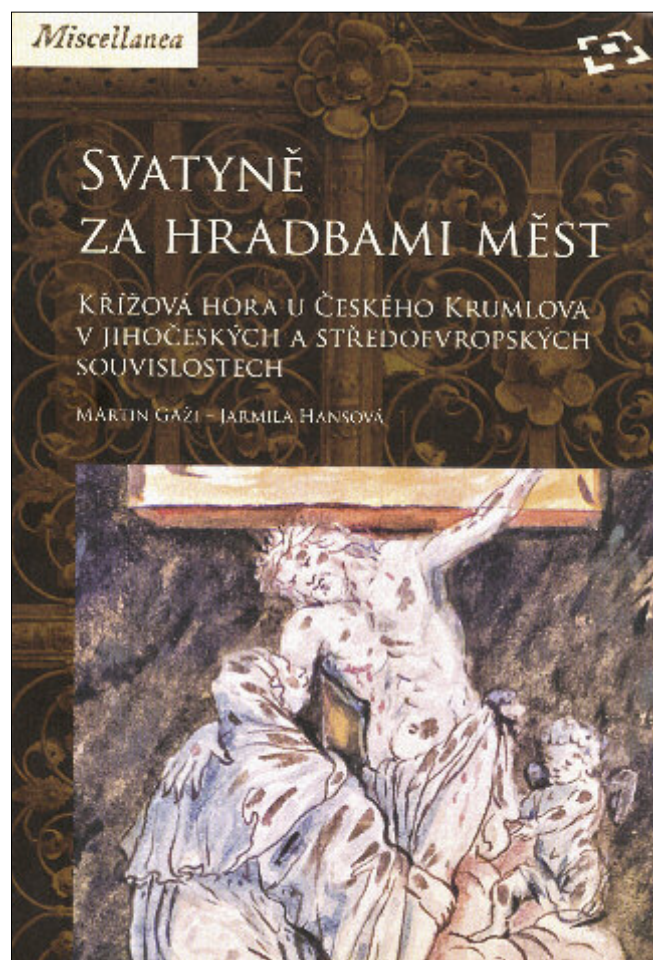
VLADISLAV RAZÍM

MARTIN GAŽI – JARMILA HANSOVÁ: SVATYNĚ ZA HRADBAMI MĚST. KŘÍŽOVÁ HORA U ČESKÉHO KRUMLOVA V JIHOČESKÝCH A STŘEDOEVROPSKÝCH SOUVISLOSTECH

Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích. České Budějovice 2012, 368 s.

Z určitých důvodů zůstávají některé druhy památek na okraji zájmu. Platí to jistě pro sakrální stavby před hradbami měst, které stojí ve stínu hlavních městských chrámů a nepatří mezi kostely venkovské ani městské. Přitom v tomto prostoru nalézáme skutečně pestrou škálu sakrálních staveb z celé předmoderní doby. Některé z nich byly podrobněji zkoumány, z celkového počtu však nejspíš půjde o výjimky. Jiné byly publikovány v rámci souborných zpracování české barokní architektury a umění. O celkový pohled na tyto památky se zatím nikdo nepokusil, pravděpodobně proto, že jde o nesourodou směsici zahrnující sakrální stavby různých velikostí i všech možných účelů. Z hlediska architektonického či uměleckého provedení mezi těmito objekty není dostatečné pojítko. Dvojice jihočeských historiků postupuje jiným směrem, zajímá je spíše otázka sakrálního využití příměstského prostoru a s tím související posuny kolektivní mentality. Publikace je o stavbách, ale sleduje spíš jejich sociální a historické pozadí než jejich architekturu a stavební provedení. Téma je to široké. Už název napovídá, že je sledováno jak v obecných rysech, přecházejících rámcem jižních Čech, ba i celé naší země, tak v detailu, na příkladu konkrétní jihočeské stavby. V obecné části knihy tušíme rozhled a erudici Martina Gažiho, ve stati věnované budování Křížové hory u Českého Krumlova zase poctivou archivní práci Jarmily Hansové. Publikaci je však třeba posuzovat jako jeden celek.

Sledované sakrální stavby jsou definované svojí funkcí vazbou na město a městskou komunitu. Možná může překvapit, že do souboru jsou tímto způsobem vřazeny i kostely od měst poměrně vzdálené. Tím se trochu rozmazává význam slova okraj, uvedeného v názvu, nicméně i okraj měst

je tématem knihy. Vlastně není míněn okraj ve smyslu hranice, ale prostor za touto hranicí, prostor, který zřetelně vázal na město, ale městem už nebyl, předměstí nebo příměstí. Nejpersvědčivěji lze o takovém okraji mluvit u měst vymezených hradbou. Lidské psychologii přitom odpovídá, že prostor za takovou hranicí, za takto jednoznačně vymezeným bezpečným domovem, bude spíš opovrhovaný než ceněný. Autoři se v úvodu zamýšlejí nad středověkým opovrhováním záhradbím, ovšem pozorují také udivující změnu – od 17. století, s jistými náběhy o století dříve, se s negativním vnímáním příměstí začalo „něco dít“. Pojednou se prostor před hradbami stává vhodným pro zřizování posvěcených míst, k nimž měšťané v zástupech přicházejí vyprosit si nebeskou ochranu. Tento nástin je určitým zjednodušením, ponechme stranou, jak velkým, na druhé straně poukazuje na reálnou změnu – teprve od 17. století rostou za hradbami sakrální stavby čistě kultovního účelu. Dřívější příklady existují, ale jsou málo časté. Tato proměna a sakralizace příměstí v barokní době je vlastním tématem knihy – nutno dodat, že autoři to nikde neřeknou přímo.

Knihy není analýzou přesně vymezeného odborného problému. Spíše je pojata jako velký příběh předměstí a jejich sakrálních ohnisek, vypravovaný od počátků středověkého města až po 19. století. Příběh zaujme svým poutavým slohem a jistě osloví i širší čtenářskou obec. Text i bohatá obrazová příloha (včetně reprodukcí řady historických vedut) dovolují sledovat různé druhy kostelů, které se v příměstském prostoru v průběhu historie objevovaly. Velká část vrcholně středověkých měst vznikla v místech staršího osídlení a za hradbami se ocitaly mnohé starší kostelíky. Některé z nich ještě dlouho sloužily nově vysazenému městu jako farní. Naopak špitální kostely byly za hradbami měst programově zakládány, a to již od městských počátků. Příběh nevynechává ani významné kláštery, které existovaly v blízkosti některých měst, někdy dokonce s významnými hroby, to ovšem byla samostatná kulturní a sakrální centra, na městě víceméně nezávislá. Od počátku 16. století a masivně od jeho poloviny se na předměstích staví hřbitovní kostely, přičemž právě ony podle autorů signalizují důležitou změnu ve vnímání měšťanské identity, neboť jedna část živě pociťovaného společenství živých, zemřelých i dosud nenarozených byla nyní z města vykázána ven. Do kostela za městem ovšem nezřídka museli i živi; takový byl úděl členů náboženských menšin, zejména ostrakizované Jednoty bratrské, ovšem někdy i příslušníků většiny nepodporované vrchnosti, případně menšiny jazykové.

Dočítáme-li se o množství středověkých či raně novověkých kostelů za hradbami, vlastně ani nemáme dojem, že by tehdejší příměstí byla takovou duchovní pustinou. Ovšem převážná většina těchto kostelů byla svým způsobem utilitární, stavěná za praktickým účelem. V baroku sakrální stavby tohoto druhu za městy samozřejmě vznikaly dále, připomeňme např. kostely na morových hřbitovech. Ale zároveň se předměstí barokních měst plní sakrálními stavbami, jejichž motivace je jiná. Některé z nich lze řadit ke kostelům votivním. Knihy popisuje poměrně časté schéma vzniku barokních příměstských svatyní, jak se s ním setkáváme u měst velkých i drobných. Panovník, šlechtic či jiná významná světská či duchovní osoba nechá založit kostel jako oběť za vyslyšenou prosbu či odvrácenou pohromu

(války, morové rány); kostel je zároveň zamýšlen k povzbuzení místní zbožnosti a péči duchovního správce či místního kláštera si skutečně získá srdce věřících. Barokní zbožnost byla okázalá, někdy možná povrchní, častěji ale intenzivně prožívaná. Ze světa naplněného všeobecnou bídou se uniká do světa imaginace a zázraky jsou pojednou vnímány jako součást života. Farní a klášterní chrámy již nestačí, nová zbožnost žádá sakrální stavby nového typu. O uzdravení se prosí v kaplích nad zázračnými studánkami, za městy nově vznikají svatyně, k nimž se přichází kvůli milostným obrazům a sochám. Asi nejvýraznějším znamením okázalé barokní zbožnosti byla procesí, v nichž měšťané krácejí k objektu sakrální účty za městem společně, v přísně strukturovaném zbožném průvodu, a zvyšují tak váhu své prosby. Příměstské kostely se staly určitou módou. Někde jakoby se jen čekalo na iniciativu zbožného jednotlivce, která v příhodném čase oslovila širší obec, jako v případě olomouckého měšťana Jana Andryška, spojeného se vznikem Svatého Kopečku. Kolem zamlžených počátků těchto poutních míst se pak vršily zbožné legendy, kumulující zázračné okolnosti. Specifickým poutním cílem jsou stavby zpřítomňující místa Kristova utrpení ve Svaté zemi, jako kalvárie, křížové cesty, svaté hory či boží hroby.

Problematika je sledována nejprve v celozemském měřítku, s odkazem na zahraniční příklady (Vídeň, Lince), poté se pohled zužuje na jižní Čechy, kde již autoři hojně čerpají z místních archivních pramenů. Podrobně se seznamujeme s příběhy nejvýznamnějších příměstských poutních míst, jako jsou Klokoty u Tábora, Dobrá Voda u Českých Budějovic, kostel Nejsvětější Trojice u Trhových Svin a další. Znovu se zde setkáváme s iniciativou vrchnosti či vrchnostenských úředníků, měšťanských elit či duchovních správců. Řada příměstských kostelů i zde vznikala nad „zázračnými“ studánkami, přitom překvapuje, kolik z těchto poutních míst mělo předbělohorský základ. U některých lokalit historické prameny dovolují podrobně sledovat votivní aktivity poutníků.

Zájem barokního města na vzniku příměstského sakrálního centra je dále dokumentován na konkrétním příkladu Křížové hory nad Českým Krumlovem. Ze zpětného pohledu by se mohlo zdát, že vrchnostenská iniciativa a lidová, resp. měšťanská zbožnost šly ruku v ruce, ovšem písemné prameny prozrazují, že cesta ke zbudování svatyně v podmínkách chronicky zadluženého města (a takových byla většina) rozhodně nebyla přímočará. Dokumenty ukazují jak četné projevy lidového zbožného zájmu, tak zcela zásadní podíl aktivního jednotlivce na vlastní stavbě, v tomto případě městského písaře či syndika Johanna Franze Antona Tschernichena. Naznačují také potíže s provozem poutního místa, který byl takřka nad síly místní duchovní správy. Vlastně zůstalo nevýznamné; snad mohlo dojít většího věhlasu, pokud by se ho ujal některý klášter. Z bohatých archivních materiálů jsou využity zejména ty, které objasňují společenské pozadí výstavby areálu. Dokumenty vážící se k postupu výstavby publikovala Jarmila Hansová samostatně ve sborníku Sdružení pro stavebně-historický průzkum.

Tradičněji orientovaný čtenář si v tuto chvíli možná položí otázku, proč je po širokém obecném rozboru taková plocha věnována jedné konkrétní stavbě, navíc nikoliv příliš významné. Knihy na tuto otázku neodpoví. Zaměření knihy

je především obecné a také kostel na Křížové hoře je využit pro sledování obecnějších otázek. Co se týká výběru lokalit, kniha není spravedlivá a ani o to neusiluje. Zájemce o některé konkrétní příměstské duchovní centrum nalezne, bude-li mít štěstí, množství zajímavého materiálu, jindy bude zklamán. Třeba k takové Svaté Hoře u Příbrami, nejvýznamnějšímu poutnímu místu Čech s jasnou vazbou na město (mimochodem se středověkým původem), v knize nenalezneme než pár zmínek.

„Vyprávěcí“ styl knihy určitě dokáže zaujmout, na druhou straně přináší určité obtíže těm, kteří jsou spíše odbornými uživateli a přistupují k publikaci jako ke zdroji informací. Kniha má promyšlenou, nicméně poněkud složitou strukturu, danou již spojením obecné a konkrétní části. Problematika je jakoby sledována z více pohledů, které se málokdy objeví společně v jedné publikaci. Pokud čtenář prochází knihu postupně, příliš to nepocítí, autoři si dali záležet, aby přechod mezi obecným zpracováním tématu a peripetiemi konkrétní stavby byl plynulý. Po pravdě řečeno i pro uživatele je toto propojení vlastně přínosné, jen orientace v knize je těžší, přece jen jsme uvyklí tradičnímu pojetí a od odborné publikace očekáváme buď obecné zpracování tématu, nebo monografické zpracování konkrétní stavby. Čtenář či uživatel jako by potřeboval předem vědět, kdy po knize sáhnout a kde v ní hledat. Kniha obsahuje řadu podtémat, které název nestihne vyjádřit. Například bychom neodhadli, že bude poměrně zajímavým příspěvkem k tématu barokních poutních míst. Z názvu nevyplývá akcent na svatyně barokní a čtenář úvodních kapitol zabývajících se středověkým obdobím jen těžko vytuší, že baroko je vlastním tématem knihy (nepozná to ani podle názvů kapitol v obsahu). Tomu, kdo se tématem bude zabývat, například při průzkumu některého z příměstských kostelíků, lze rozhodně doporučit, aby z knihy čerpal, pokud z ní však chce více vytěžit, je vhodné, aby si nejprve ucelenou část knihy přečetl.

Celá tato „nepřehlednost“ do značné míry plyne ze způsobu práce obou autorů. Jejich cílem není rozbor staveb, ale spíše zachycení jejich smyslu a dobového sociálního kon-

textu. Práce také není rozbohem barokní či předbarokní mentality a zbožnosti, na to je příliš konkrétní a svázaná se stavbami, na druhou stranu historické stavby a z nich zejména stavby sakrální přinášejí k vývoji kolektivní mentality množství pozoruhodných odkazů. Posuny v uvažování spojeného s náboženskými otázkami jsou v knize dokumentovány na řadě konkrétních případů, přičemž lze podotknout, že právě v českém prostředí je tento vývoj mimořádně zajímavý, snad neexistuje země, která by prošla tolika extrémy. Příběhy jednotlivých staveb jsou v knize kladeny vedle sebe na dokreslení určitých vývojových tendencí. Někdy to možná působí složitě a neuspořádaně, ovšem také dobová mentalita je složitá a mnohohrstevná. Množství konkrétních postřehů každopádně skládá velmi živý a plastický obraz.

K většině z kostelů zmiňovaných v knize, alespoň z území Čech, máme dnes k dispozici soupisovou literaturu, která nám poskytuje někdy až hojnost letopočtů nebo faktů týkajících se stavebníků, stavitelů a umělců. Publikace dvou jihočeských autorů není tak přehledná, ovšem v jistém smyslu však dává něco víc; umožňuje pochopit smysl těchto staveb a důvody, proč vůbec vznikaly. Při průzkumech památek jsme uvyklí detailnímu pohledu na konkrétní historické stavby. Sledujeme jednotlivosti a snažíme se, aby náš pohled byl dostatečně přesný a podrobný. Věříme sice, že zkušenost s větším množstvím jednotlivostí nám dá i širší rozhled, obecnější historické souvislosti však většinou dokážeme postihnout jen v omezené míře. Přístup autorů je přesně opačný; předem jsou vybaveni znalostí historie a určité tendence historického vývoje se pak snaží dokládat na příbězích konkrétních staveb. Jako stavební historici přitom širší historické povědomí potřebujeme, jinak bude naše práce postrádat hloubku. Měli bychom proto jen vítat, když nám autoři knihy z opačného směru vycházejí vstříc. Teprve vazba konkrétních památek na širší historii činí ze stavebněhistorického průzkumu skutečně zajímavé téma. Koneckonců tento druh vypovídací schopnosti památek je důležitým motivem jejich ochrany.

KAREL KIBIC ML.